

EURÓPAI FÜZETEK 63.

A KORMÁNYZATI STRATÉGIAI ELEMZŐ KÖZPONT KIADVÁNYA

Dr. Szabó Máté

**Európai környezetpolitika,
európai civil társadalom**

Környezetvédelem

Európai Füzetek

A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ kiadványa.

Felelős kiadó: Szeredi Péter

A szerkesztőbizottság elnöke: Palánkai Tibor

A szerkesztőbizottság tagjai: Bagó Eszter, Balázs Péter, Balogh András, Barabás Miklós, Bod Péter Ákos, Erdei Tamás, Hefter József, Horváth Gyula, Hörcsik Richárd, Inotai András, Kádár Béla, Kassai Róbert, Kazatsay Zoltán, Levendel Ádám, Lőrincz Lajos, Nyers Rezső, Orbán István, Somogyvári István, Szekeres Imre, Szent-Iványi István, Török Ádám, Vajda László, Vargha Ágnes

Főszerkesztő: Forgács Imre

Szerkesztő: Bulyovszky Csilla

Szerkesztőségi titkár: Horváthné Stramszky Márta

A szerkesztőség címe: MEH Európai Integrációs Iroda, 1055 Budapest, Kossuth tér 4.

Telefon: 441-3380

Fax: 441-3394

Az Európai Füzetek sorozat letölthető formátumban megtalálható a www.stratek.hu honlapon.

Kézirat lezárva: 2004. június 8.

Grafikai terv: Szutor Zsolt

Fényképek: Audiovisual Library European Commission

Portréfotó: Csorba Gábor

Nyomás és előkészítés: Visit Nyomda & Stúdió

ISSN: 1589-4509

Budapest, 2004.

Kedves Olvasó!

A környezetvédelem ma már mindenkinek a szívügye, tudjuk, hogy mesterséges világunkkal a természet részei vagyunk, és bolygónk egyensúlyát büntetlenül nem veszélyeztethetjük. A rövid távú társadalmi-gazdasági érdekek uralta politizálás aligha adhat választ az ökológiai kihívásra a XXI. században, és főleg nem a hagyományos nemzetállamok keretein belül. A regionális integráció Európában megnövelte a politikai közösség terjedelmét és elmélyíti tartalmát, s ennek a folyamatnak hazánk ez év május 1. óta hivatalosan, valójában pedig régtől fogva részese. Az EU esélyt teremt a globális kihívások megválaszolására, így a nagyobb egységen belüli, hosszabb távon gondolkodó fellépésre az ökológiai problémákkal szemben. Azonban a politika és a gazdaság hagyományos érdekszerkezete az EU miatt önmagában nem változik meg, a fragmentáció, a parti-

kuláris érdekek, a rövid távú reakcióképesség és -képesség megmarad, és az új kereteken belül a civil társadalomnak együttesen kell ledolgoznia a demokratikus és az ökológiai deficiteket.

I. Bevezető

Az európai integráció a globalizációs folyamatok egyik terméke, a közösségi, illetve a tagállami környezetvédelmi politika pedig összefüggésben van a globális környezetpolitikával. Mind az európai, mind a globális politikai összefüggésrendszerben megjelenik a globális és az európai civil társadalom. Dieter Rucht modellálása szerint a környezetpolitika és a civil társadalom viszonyát a környezettudatos polgár és a döntéshozó oldalán egyaránt befolyásolják a civil akciók által megmozgatott globális, európai, nem-

zeti és lokális közvélemény és a nyilvánosság, a környezetpolitikailag orientált szervezetek, pártok, az NGO-k (non-governmental organizations – civil szervezetek), think-tankok, a professzionális politikai tanácsadó szervezetek működésének hatékonysága, és – a politikai-társadalmi erőtér lehetségszférái által meghatározott térben zajló – érdekérvényesítésük eredményei. A globalizáció révén a nemzetállam környezetpolitikai kompetenciája bizonyos mértékig szűkül, ugyanakkor ki is tágul. A globális környezetpolitikai rezsimek létrejötte révén a *nemzetállami politika autonómiájának egy részét átruházza nemzetközi szervezetekre*. Ugyanakkor azáltal, hogy ezek a nemzetek feletti politikaterrületek, tematikus vagy regionális kötöttségű környezetpolitikai rezsimek létrejönnek, azokon belül a *nemzetállamok tevékenységi területe kitágul*, hiszen részvételi lehetőségük nyílik a korábban nem létező globális politikaterületeken. A „race to the bottom” sokat emlegetett jelensége ez. Azt jelenti, hogy a környezetpolitika szempontjából kezdeményező pionír-államok, avagy integrációik – mint például az EU – saját prioritásaiknak úgy próbálnak érvényt szerezni, hogy azokat igyekeznek a regionális integráció, az EU, illetve a globális rezsimek (például

OECD, ENSZ) szintjén egyre szélesebb körben kötelező, avagy ajánlott normává tenni, és ezáltal saját befolyásukat preferenciáik mentén megerősíteni.

Ez a folyamat a XXI. század elején ellentmondásos eredményre vezetett. Bizonyos környezetpolitikai területek villámgyorsan kiemelkednek a nemzeti, illetve az EU-politika területéről a globális szintérbe, ott azon-

ban igen ellentmondásos lesz az implementációjuk, hiszen ellenérdekelt birodalmak, mint az USA és Oroszország, vagy kevésbé fejlett államok csoportjai e globális normák érvényesítését részben vagy egészben blokkolhatják. A „race to the bottom” jelenség tehát egyszerre növeli meg a globalizáció univerzalizmusát és a világ azzal szembehelyezkedő részének partrikularizmusát.

II. A globalizációs dinamika ellentmondásai

Melyek azok a tendenciák a globális rendszerekben, amelyek megnövelik a globális rezsimek mellett kumulálódó elitiek szakértői tudásában rejlő hatalom felhasználásának lehetőségét, és módot adnak a globális civil társadalom részvételére, tiltakozására? A globalizáció a problémák sokaságát termeli a szakértők számára, akik a globális intézményekben működnek.

Ahogy *Albrow* írja: „Olyan tevékenységi területek közötti viszonyok, mint a nevelés, az egészségügy, a munkaerőpiac és az igazságszolgáltatás, a nemzetállamokon belül régen kialakult és meggyökeresedett kulturális prioritásokon alapulnak, amelyeket az egyes hatóságoknak már-már alig kell befolyásolniuk. A globalizált világban ezek a tevékenységi területek állandó versenyben állnak egymással. Eltűnnek egymás felé a határaik. A globalizáció ugyanis nem vezet az értékkonfliktusok megoldásához, hanem éppen ellenkezőleg, ahol korábban csak technikai kérdéseket lát-

tunk, az értékekről folyó vita éppen most kerül előtérbe, és eléri az intézmények legmagasabb szintjeit”¹.

A *globális kommunikáció felgyorsult* a nemzetállamon belüli kommunikációhoz képest, s így a globális hálózatok a globális kollektív cselekvés virtuális formái, amelyek gyorsabb és könnyebb mobilizációt tesznek lehetővé. A globális térben nagyon gyorsan terjednek a környezeti normák, és kialakul a normasértések nyilvántartásának és nyilvánosságra hozásának mechanizmusa is.

A környezetpolitikai normák konvergenciája alakul ki a globális környezeti rezsimek révén, ugyanakkor a gyakorlati végrehajtás mintái ezáltal nagyon differenciáltakká válnak. A nemzetközileg érvényes, *univerzális-globális normák* azonban abból a szempontból fontosak, hogy *összehasonlíthatókká teszik az egyes államok, illetve területek környezeti minőségét*. Ennek másik feltétele a szabad információáramlás és az adatgyűjtés szabadsága, a környezeti adatok összehason-

- 1 Martin Albrow (1998): Abschied vom Nationalstaat. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 197–198.o. (Itt és a továbbiakban az idegen nyelvű idézetek a szerző fordításai.)
- 2 Ulrich Beck: Wie wird Demokratie im Zeitalter der Globalisierung möglich? In: Beck (1988) op.cit.7–67.o.
- 3 Martin Shaw, in: Ulrich Beck (1998/a.) 221–256. o.

líthatósága. A környezetpolitikai tartalmak, határértékek, tilalmak globalizációja mellett megfigyelhető a világban bizonyos *horizontális diffúzió* jelensége a környezetpolitikai intézményrendszerben, legalábbis a globális intézményekbe integrált világban.

Ilyen megoldások és intézmények például:

- a nemzeti környezeti tervek;
- a nemzeti környezeti védjegyek;
- a környezetvédelmi minisztériumok;
- a fenntarthatósági politikák és az energiapolitikák integrációja;
- a környezeti minőség és a környezeti jogok alkotmányos és törvényes biztosítása;
- az információs, panasz- és keresetindítási jogok környezeti sérelmek esetén;
- a globális és regionális együttműködésben való részvétel;
- a tagság nemzetközi szervezetekben, munkájuk lehetővé tétele;
- codes of conduct-elvárások, olyan magatartási elvárásoknak való megfelelés, mint pl. a CO₂ kibocsátás csökkentése az iparral és a globális cégekkel szemben;
- partnerség a civil szervezetekkel a környezetvédelemben.

A globalizációs folyamatok, a világméretű kommunikáció, kereskedelem és gazdasági kapcsolatok, a globális civil társadalom, a nemzeti társadalmak felett kialakuló társadalmi differenciálódás, a globális kultú-

ra megjelenése globális etikát, politikát és intézményeket követel működéséhez. Ma még inkább csak az ellentmondásokat érzékeljük a nemzetállami logika alapján felépülő hagyományos intézményrendszerek, valamint a kihívást hordozó globális civilizáció, kultúra, gazdaság és társadalom tendenciái között. Az új intézmények profiljai a globális arénában még kialakulatlanok², azonban nyilvánvaló, hogy a globális ökopolitikában való részvétel összefügg a jogállam és a jóléti állam standardjainak elfogadásával, és a fundamentalizmus visszaszorulásával, a demokratikus és modernizációs fejlődés része.

A nemzetállamok és a nemzetközi szervezetek mellett az univerzális normák globális megvalósulását segítik a *globális civil társadalom és nyilvánosság kibontakozó új struktúrái is*³. A nemzetközi médiák közvetítésével a környezeti ártalmak mindenütt jelenlévőkké válnak, és nem lehet azokat többé elrejtetni az őket kifogásoló, ellenük tiltakozó, szintén globálisan működő emberjogi csoportok elől. A világ ma egyre nyitottabbá és transzparenssebbé válik, a kritika és a segítségnyújtás mindenhová elérhet, legalábbis mindenki fogadhat és küldhet elektronikus üzenetet, aki hozzáfér a világháléhoz. A globális problémákkal naponta szembesülünk a képernyőn, és persze sajnos saját társadalmunk valóságában is. „*Glokalizációnak*” nevezi a globalizációs folyamat egyik elem-

zöje azt a mechanizmust, amellyel a helyi, a lokális és regionális problémák globálisan megismerhetőkké, elemezhetőkké és összehasonlíthatókká válnak a világ közvéleménye számára⁴. Ezzel megjelenik a „globális környezetvédelem” lehetősége, illetve egyre javulnak hatékonyságának társadalmi-politikai feltételei. A modern, avagy posztmodern kommunikációs technológiák globális elterjedése a „revolution of skill” jelenségéhez, az emberi tőke, a kulturális tőke intenzívebb felhasználásához, felhalmozásához és egyenlőbb eloszlásához vezet, a társadalom egyre szélesedő köreiben történő szétterítése határozottan megnöveli az egyének és a civil csoportok esélyeit a környezetkárosítással szemben történő állami fellépésben.

Michael Zürn „A kormányzás a nemzetállamon túl” című kötetében⁵ a globális civil társadalom egyre terjedő lehetőségeiről beszél:

„Az információs és kommunikációs technológiák globális elterjedése eddig nem Orwell 1984 című művének vízióját támasztotta alá az állam omnipotenciájának megnövekedéséről az egyén felett, hanem az egyént erősítette meg

az állammal szemben... Az információs és kommunikációs forradalom ahhoz járult hozzá, hogy erőt adjon az egész társadalomnak, amely a hierarchikus struktúrákról a kiscsoportra hárul, és megnöveli a csoportok kommunikációs képességét.”⁶ E technológiák révén az univerzális környezeti normákat a világ bármely pontján aligha lehet eltitkolni, mert „a civil társadalom a komputerhálózatokkal új formát és erőt kapott.”⁷

Zürn másik érve a globális környezetvédelem érvényesülési esélyeinek javulására a globalizálódó világban, hogy a globális gazdasági verseny is ezt erősíti. A környezeti katasztrófákkal és visszaélésekkel, azaz a globális stratégiai elitek szempontjából rizikókkal, veszélyekkel terhelt területre a globális elit, beruházásai és technológiájuk nem szívesen költöznék, mivel a magasan képzett emberi erőforrások alkalmazására épülő menedzsment és technológia ki van téve a helyi konfliktusokból fakadó destruktív hatásoknak. A személyi és gazdasági biztonság a globális gazdasági verseny, a „vonzó telephely” biztosításának kényszere miatt egyik el nem hanyagolható szempontja-

4 Roland Robertson: Globalisierung: Homogenität und Heterogenität in Raum und Zeit, in: Beck (1998/a) op.cit.192–221.o.

5 Michael Zürn (1998): Regieren jenseits des Nationalstaates. Suhrkamp: Frankfurt am Main

6 Zürn (1998) 105–106. o.

7 Zürn (1998) 106. o.

vá válik az emberi környezet javuló érvényesülésének, hiszen hosszabb távon egyetlen ország, de még régió sem zárkozhat el a globális töke mozgásai elől. A globális versenyben a jobb környezet és életminőség, a megfelelés az univerzális normáknak versenyelőnyt jelenthet. A környezeti elmaradottságnak globális határértékei alakulnak ki, amelyeket a nemzetközi szervezetek például a tőkekihelyezési és kölcsönügyleteknél figyelembe vesznek. Az EU például a keleti bővítés révén azzal is igyekszik saját iparainak elvándorlását nehezíteni, hogy a Nyugaton érvényesülő normák gyors átvételét írja elő az újonnan belépők számára. Az *EU globálisan a környezeti kezdeményezések támogatója*, még a belső megosztottság ellenére is. Ezt a tendenciát követik bizonyos gyorsan fejlődő ázsiai országok, egyelőre Kína kivételével. A proaktív és globalizált környezeti standardoknak a hagyományos „birodalmak” – Kína, Oroszország és USA – állnak ellen, míg az új „EU-birodalom” környezeti és szociális standardjai globálisan progresszívek. Az új, „birodalmi Európa” *innovációs potenciált* képvisel a globális politikában.

Globális környezeti rezsimekben megfigyelhető a tendencia, amely az *NGO-k tevékenységi körének és hatékonyságának kiterjedéseként* értelmezhető a környezeti normák érvényesítése tekintetében a globalizálódó világban. Fő tevékenységeik közé sorolhatók a környezetvédelem nemzetközi standardjai-

nak kidolgozásában való részvétel, a normák érvényesülése felett gyakorolt permanens civil ellenőrzés, illetve a környezeti károsodás áldozatainak védelme és megsegítése. Nehezen mérhető e tevékenységek intenzitása és hatékonysága, azonban a civil szervezetek tevékenységében sokszor *alapvető fontosságú magának a jelenlétnek, a részvételnek a ténye*, amely a civil részvétel és kontroll elemével egészíti ki a normaalkotás és -érvényesítés bürokratikus intézményesített mechanizmusait a globális környezetpolitikában.

A kelet-európai, majd az Európán kívüli rendszerváltásokban, demokratizálódási folyamatban is megfigyelhető volt a zöld NGO-k szerepének megnövekedése és a demokratizálódási potenciálhoz való hozzájárulásuk lehetősége közötti összefüggés. A „globális aktorok”, a nyilvánosság, a nemzetközi szervezetek és a civil szervezetek interakciós hálójá a globális környezetvédelemben így sok esetben elősegíti a demokratikus átalakulást a külső nyomásgyakorlás révén. A *politikai liberalizáció a környezeti fejlődés előfeltétele* – fogalmazhatjuk meg a nemzetközi tapasztalatok alapján. A nemzetközi tőke- és pénzpiac a XXI. században hosszabb távon nem honorálja a nemzetközi rendszer normáitól eltérő külön utakat. Az e nemzetközi normákkal szembeni ellenállást talán még a három „rég birodalom”, az USA, Oroszország és Kína sem lesz képes hosszabb távon fenntartani.

III. AZ EU és a civil érdekérvényesítés

A társadalmi-politikai feladatok egy részének nemzetközi, államközi, illetve regionális vagy más integrációs szervezetek körébe kerülése megnövelte és megnöveli a nemzetközi civil szervezetek létrehozásának igényét. Főként az emberi jogok védelmének, a nemzetközi jogi normák érvényesítésének, az új, igazságosabb világrend kialakításának, a béke, a környezetvédelem, a nők és a harmadik világ országainak érdekvédelme, valamint az etnikai csoportok autonómiájának témakörében találhatunk az utóbbi években, évtizedekben egyre növekvő számban működési területük szerint már nem csupán egy, hanem több országban, illetve nemzetközi téren tevékenykedő civil szervezeteket. Míg az állam szuverenitásának keretein belül működő civil szervezetek világos vonatkoztatási pontjai az illetékes nemzetállamok, addig az új típusú, regionális, avagy nemzetközi civil szervezetek kapcsolatrendszere az ENSZ, illetőleg más nagy nemzetközi és integrációs szervezetekhez fűződik. Több nemzetközi civil szervezetet „*államközi nem-kormányzati szervezetnek*” (intergovernmental organization, IGO) tekinthetünk abban az

értelemben, hogy több állam államközi meg egyezése hívta életre őket, azonban ez nem jelenti azt, hogy csupán az adott államok érdekeit jelenítenék meg a nemzetközi politika és a globális társadalom terén. Az ENSZ, és később az Európai Unió is létrehozott külön-

8 Tilly, Charles (et al.) (1998): From Contention to Democracy. Rowmann&Littlefield. New York

9 Tóth Nagy Magdolna: Road to Aarhus: will the ECOs be heard?, in: The Bulletin, Vol.7. No.3. 1997 Autumn/Winter, 5.o.

10 A később részletesen ismertetett COM 97/241.OOPEC Luxemburg, 1997. 8.o.

féle ágazati politikai területeken olyan kereteket, amelyek *intézményes formákat teremtenek az integrációban részt vevő*, korábban a „nemzetállam foglyaként”⁸ működő *civil*, mozgalmi szervezetek működéséhez.

Az EU a környezetvédelem területén jelentkező polgári kezdeményezéseket is támogatja, bevonja a nemzetközi, illetve a „reprezentatív” szervezeteket környezetpolitikájának kialakításába. Az európai környezetvédelmi szervezetek is igyekeznek beleszólni az EU környezetvédelmi stratégiájának kialakításába. Az unió a környezetvédelmi konvenció 1998-as kidolgozásának folyamatába intézményesen kívánta bevonni az NGO-kat, amelyek stratégiai konferenciákon készültek fel erre a feladatra.

„Precedens nélküli a nemzetközi jogban, hogy az NGO-k delegációja ilyen mértékben hozzájárulhat egy nemzetközi (államközi-SZ.M) tárgyalássorozathoz. Jóllehet, csak megfigyelői státusban, mégis a tevékeny részvételnek egy magas szintjét éri el a nemzetközi környezetvédelmi jog létrehozásában... Az NGO-k véleménye 'bemutatásra kerül a miniszterek (európai környezetvédelmi-Sz.M) és az NGO-k közös ülésén a környezetvédelmi folyamatokban történő állampolgári részvételtől.”⁹

Ugyancsak régóta részt vesznek a *harmadik világ fejlődését segítő NGO-k* az EU fejlesztéspolitikájának kialakításában, illetve végrehajtásában is.

„Körülbelül évente 800 millió ECU kerül szétosztásra az EU fejlesztési segélyeiből az NGO-k csatornáin, és a Bizottság több vonatkozásban is keresi a szektor segítségét a fejlődő országokkal kapcsolatos politikájának kialakításánál.”¹⁰

Nem csoda, ha ilyen eljárások és intézmények kialakítása révén a nyolcvanas-kilencvenes években megjelentek az *EU szintjén működő lobb- és jogvédő szervezetek*, polgári kezdeményezések regionális hálózatai, főként a szociálpolitika, a jogvédelem és a környezetvédelem, a kisebbségvédelem, valamint a területi-regionális és érdekképviseleti, szakszervezeti vonalakon, illetve más, az unió által is kiemelten támogatott területeken. Az EU a kollektív cselekvés, a kollektív lobbizás relatíve önálló politikai szintjévé válik a nemzetállamok felett.

A megfelelő forrásokkal és támogatottsággal rendelkező civil szervezetek *igyekeznek az uniós politizálás, érdekérvényesítés szintjén is érvényesülni, vagy egyenesen ezen a szinten szerveződnek meg*, és integrálni próbálják a különböző államok keretei között működő hasonló profi-

lú szervezetek erejét. Ez azonban az unió szintjén kétségkívül meglévő segítő szándék ellenére sem problémamentes folyamat. Az unió szintjén való működés ugyanis már olyan infrastrukturális, szervezeti és stratégiai, illetve kommunikációs érettséget feltételez, amelynek az informalitásban gyökerező civil szektor résztvevői sokszor csak eredeti identitásuk és célkitűzéseik feladásával felelhetnek meg. A részvétel és az ellenőrzés, a demokrácia és a hatékonyság, a laikus és a professzionális jelleg – amelyek az egyes helyi, avagy nemzeti NGO-k esetén sincsenek mindig teljes összhangban – a nemzetek feletti szintre emelkedve még élesebben felmerülő problémát képeznek¹¹. Más oldalról pedig az NGO-k nemzetek feletti szinten való működése éppenséggel a képviselet, a támogatókkal, a bázissal való kapcsolat, a legitimitás kérdését veti fel nagyon élesen, hiszen a nemzetközi téren, az integráció szintjén működő NGO-k eredeti klienseiktől nagyon távol, a nemzetek feletti bürokráciákhoz pedig nagyon közel kerülhetnek. Sőt, felmerül az a kérdés is, hogy a nemzetek feletti bürokráciák saját kom-

petencianövelésük, programstratégiáik erősítésére igyekezhetnek létrehozni az uniós szinten tevékenykedő NGO-kat, amelyek elválhatnak az adott területen működő releváns nemzeti szervezetek, szövetségek világától. Az uniós szintű tevékenységnek már önmagában a léte is nagymértékben visszahat a nemzeti és lokális szintek működésére, mint azt *Cram* a szociálpolitika terén meggyőzően bemutatta¹². A folyamat azonban kétarcú, hiszen az európai szinten való találkozás, a gazdagabb tapasztalatok átadása, sőt esetleg a kölcsönös, avagy az uniós segítség az adott terület részvételi hatásfokát is megnövelheti helyi, avagy nemzeti szinten.

*Sidney Tarrow*¹³ egyenesen azt a tézist állította fel az EU szintjére kerülő társadalmi konfliktusok elemzése kapcsán, hogy bizonyos, a nemzeti politika szintjén gyengébb érdekcsoportok, amelyek kirekesztődnek a nemzeti korporatív érdekegyeztetésből, elvileg sikerrel próbálkozhatnak érdekeiket kerülő úton, európai szinten érvényesíteni, s ezzel a „konfliktus európaivá változtatását” érhetik el. A konfliktusok globalizálódásának csupán egyik terepe az európai régió.

11 Marianne Beisheim (1997): Nichtregierungsorganisationen und Ihre Legitimität, in: Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte B 43. 17. Okt. 21–29. o.

12 Laura Cram (1996): The EU Institutions and Euro-Interests in EU Social Policy, in: Danica Fink-Hafner–Terry Cox (eds.): Into Europe? Ljubljana: SLFSS. 339–363. o.

13 Sidney Tarrow (1995): The Europaisation of Conflict, in: West European Politics Vol.18. No.2. 223–251. o.

„A globalizáció nyomán a mobil militáns aktivisták, az olcsó és könnyen elérhető kommunikációs technikák segítségével hálózatokat és nemzetek feletti szervezeteket hoznak létre, amelyek a világ társadalmi mozgalmait kölcsönösen reagáló kollektív cselekvések világhálózatává változtathatják” – írja Tarrow .

Az „*őrkutya*” (*watchdog*) funkció, a sajátos közösségekre, szektorokra gyakorolt negatív következményű hatások tematizálása nemzetközi vagy integrációs szinten következik be: ha a „kutya nem ugathatott” a nemzeti politika szintjén – azaz, ha ott valamely okoknál fogva elmaradt vagy nem volt sikeres az érdekérvényesítés –, akkor az európai szinten még egy esély van ennek megszerzésére, esetleg európai, vagy nemzetközi segítséggel. Tarrow szerint az EU különösképpen fogékony a nem-kormányzati szervezetekkel való együttműködésre.

„Paritásos bizottságok, irodák és speciális csoportérdekeknek szentelt bizottságok létrehozása révén az EU a mozgalmak aktivistáinak bevonását rutinfeladattá tette, intézményesítette. Ezt megteszi minden modern kormányzat, de még inkább az EU, amely válasz-

tott szerveinek gyengesége, illetve nem-választott tisztségviselőinek igényei miatt rászorul a demokratikus legitimitációra, a közvetlen kapcsolatokra az európai társadalmak életerejével (*forces vives*)” – véli Tarrow. Ennek, az európai, közvetlen demokratikus legitimitációt nélkülöző bürokráciának és a már kialakult civil, mozgalmi hálózatoknak az egymásra találását Tarrow elsősorban a környezetvédelem, illetve a regionális érdekek érvényesítésének síkján véli felfedezni. „A szervezett társadalmi érdekek érvényesítésére tehát elvileg kétféle nagy stratégiai opció nyílik meg az európai szint intézményesülésével: Brüsszel szintjén, európai hálózatokkal megjelenni, vagy pedig erős hazai nyomásgyakorlás révén, a saját nemzeti kormányzati apparátus közvetítéssel fellépni a brüsszeli direktívák ellen.”

Tarrow megfogalmazásai is nyilvánvalóvá teszik, hogy a különböző civil szerveződések, különféle érdek- és társadalmi csoportok *eltérő stratégiákat* alakítanak és alakíthatnak ki, *eltérő esélyeik* vannak az európai döntések befolyásolására mind a nemzeti, mind az integrációs arénában. Például új típusú csoportok, az újonnan megjelenő társadalmi igények – mint a nyolcvanas években megjelenő

feminista, környezetvédelmi, jog- és kisebbségvédő kezdeményezések vagy a regionális autonómiák – talán inkább az újonnan felépülő európai politikai aréna felé fordulnak, mint a korporatív érdekvégyesítési rend-

szerbe több évtizede hatékonyan betagozódott foglalkozási érdekcsoportok. Előbbiek nemzetközi esélyeit növeli párhuzamos és egyidejű megjelenésük a nyugati jóléti államokban, a problematikus kérdések határon túlnyúló, globális jellege, az új társadalmi mozgalmaknak a globális és a lokális szint közötti közvetlen kapcsolatot kereső politikaértelmezése. Utóbbiak esélyei az integrációs szinten úgy növekszenek, ahogyan létrejön a szabad munkaerőpiac, tőkepiac, illetve integrálódnak a munkaügyi kapcso-

latok és a jóléti szolgáltatások kezelésének módjai. Nincsenek tehát eleve és végleg EU-szintű civil érdekek, vagy olyanok, amelyek onnan kizártak, hanem *a változó uniós ágazati politikák és intézmények folyton módosuló „politikai teret” írnak körül*, amelyben a potenciális érdekvégyesítési lehetőségek a különféle csoportok számára folyamatosan újrendeződnek, s ez megjelenik e csoportok stratégiáinak változásában is. A „transznacionális és a nemzetállami érdekvégyesítő/mobilizációs képesség” viszonya az egyes civil szerveződés vagy a civil szerveződések szektorai számára változóak.

Az új politikai szint megjelenése intézményesen, illetve belpolitikailag azt eredményezheti, hogy *a végrehajtó hatalom befolyása nő a képvisellel szemben*, s ennek következtében a hagyományosan a nemzeti képviseletben erős csoportok érdekvégyesítése gyengülhet, a végrehajtással együttműködőké pedig nőhet. Megfontolandóan lehet érvelni az EU-ban a bürokráciával megnövekedő méretek problémájával is, hiszen a nagyobb politikai integrációs egysegen belül *a kisebb, „halkabb” érdekek esélye csökkenhet*. Kivéve, ha – mint a posztmaterialis, magasan képzett, fehérgalléros bázisú új társadalmi mozgalmak – nem rendelkeznek jobb nemzetközi kommunikációs képességekkel, mint a nagy bürokratikus szervezetek, ami szervezeti és érdekvégy-

nyesítési potenciáljukat megsokszorozhatja integrációs szinten. Az EU-ban a „*demokratikus deficit*” problémái és dilemmái tehát ebben a vonatkozásban is sokoldalúan és nem egyértelműen jelentkeznek, hiszen az európai bürokráciák egyelőre gyenge lábon álló képviseleti legitimációja éppen közvetlen részvételi legitimációs források iránti érzékenységük megnövekedéséhez, és ezáltal az európai civil társadalom támogatásához vezethet.

A többcsoportos érdekérvényesítés pedig szükségképpen megnöveli a versenyt a különböző csoportok között, így a lokális, regionális és nemzeti érdekkartikuláció még nyitottabbá is válhat a civil szervezetek számára, azok európai megjelenésével párhuzamosan. A társadalmi-politikai konfliktu-

sok kezelésének az Európai Unióban tehát újabb szintje alakul ki: a korábbi helyi, ágazati, regionális, nemzeti „politikai arénák” mellé társult az uniós politizálás szintje is, a civil szervezeteket illetően is megjelent a „konfliktus európai dimenziója”. Tarrow szerint azonban ezt nem szabad valamiféle végleges és visszavonhatatlan strukturális politikai változás alapjának tekintenünk, hiszen: „a nyugat-európai államok és civil társadalmak ereje azt mutatja, hogy ugyan létezik a globalizáció vonzása, de annak hatásait nagymértékben éppen a nemzetállamok és intézményeik közvetítik. Ez közvetlenül is megmutatkozik a nemzeti végrehajtó hatalom és bíróságok végrehajtói, kivitelezői szerepében a brüsszeli döntések vonatkozásában.”

IV. Az EU civil szektorra vonatkozó politikája

Amint láttuk, a nyolcvanas-kilencvenes években több ágazati politikaterületen – így például a környezetvédelem, a szociális és emberi jogok, valamint a kisebbségek védelme területén – az EU politikájának kialakításánál, illetve megvalósításánál valamilyen mértékben bevonja az adott területeken tevékenykedő regionális, illetve nemzeti – „representatív”, illetve annak tekintett, vagy azzá avanszált – civil szervezeteket. Azok az európai szinten lobbizva, tiltakozva, konferenciákat és kampányokat szervezve – részben az EU forrásaiból – próbálják befolyásolni az unió, és ezen keresztül a saját államuk politikáját. Általánosságban a civil szervezetekkel kapcsolatosan kialakított állásfoglalások léteznek az EU szintjén, azonban ezek konkrétabb válására mindenképpen szükség volna, hiszen az európai civil társadalom fejlődése felvet gyakorlati kérdéseket is, mint például az európai egyesületi státus egységesítése, vagy egységes versenyfeltételek biztosítása. Általánosságban pedig az a kérdés, hogy milyen módon, milyen kritériumok alapján szelektál az EU bármely szerve,

amikor „representatívnak” ismer el például egy német vagy francia környezetvédő szervezetet tömörítő szövetséget; mely regionális szervezeteket, hálózatokat tekint partnerének; hogyan alakul a sokféle támogatás mellett azok önállósága, identitása stb.

Részben az ilyen kérdések megválaszolását elősegítő majdani közös politika előkészítését szolgáló dokumentum – az ún. „Közlemény a Bizottságtól” (*Communication from the Commission*) – született 1997-ben¹⁴, „Az önkéntes szervezetek és az alapítványok európai szerepvállalásának támogatásáról.

A viszonylag rövid, alig tízoldalas elemzést az alapítványok és egyesületek problémáiról az EU-tagállamaiban és az európai politizálás szintjén, valamint az ötoldali konklúziót és ajánlást egy 1993-ban készített, kb. 2300 szervezet válaszait feldolgozó kérdőíves vizsgálat összefoglalója támasztja alá, illetve az EU tagállamairól készült jogipénzügyi összehasonlító elemzés az alapítványok és egyesületek helyzetéről. A Közlemény *sajátos ajánlasi, de nem kötelező erejű státusát* a következőképpen világítja meg:

14 Commission of the European Communities (1997): Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe. Brussels-Luxembourg: COM(97) 241.16–30.

„1. A Közlemény a társadalom és a gazdaság egyik szektorával foglalkozik az EU-ban – az önkéntes szervezetekkel és az alapítványokkal. Ezek a szervezetek fontos szerepet töltenek be a társadalmi tevékenység csaknem minden területén.

1.1. Ezek a szervezetek az utóbbi időben jelentősen hozzájárultak Európa fejlődéséhez, amit bátorítani és továbbfejleszteni kellene....

1.3. A dokumentum célja, hogy bemutassa a szektor növekvő fontosságát az EU-n belül, bemutassa, milyen problémákkal és kihívásokkal néznek szembe ezek a szervezetek, illetve hogy

vitát nyisson azokról az elképzelésekről, amelyek elősegíthetik a szektor fejlődését mind az európai, mind a nemzeti szinteken, és növelik problémamegoldó kapacitásukat, valamint elősegítik maximális hozzájárulásukat az európai integráció fejlődéséhez.

1.4. Ez a dokumentum az intézkedések sorozatát tartalmazza, amelyek tagállami szinten oldhatók meg, de nem kíván ezzel a tagállamok számára konkrét intézkedéseket előírni. A tagállamok hatáskörébe tartozik annak eldöntése, hogy milyen intézkedéseket kívánnak tenni... A dokumentum bizonyos célokat fogalmaz meg az Unió számára is...”

A dokumentum a nonprofit szektor teljesítményét mind gazdasági, mind szociális, mind pedig politikai szempontból jelentősnek és támogatásra méltónak tartja. Megállapítja, hogy *a nonprofit szervezetek és az EU több politikaterületen is szorosan együttműködnek*, és kiemeli ezek közül a következőket:

- a szociálpolitika;
- a fejlesztési segélyek és a humanitárius segélyek;
- a környezetvédelem, az emberi jogok védelme.

Mindezekben a területeken a következő *kooperációs feladatokat és lehetőségeket* emeli ki a dokumentum:

- Az önkéntes szervezetek szemléletének és a civil szféra tapasztalatainak figyelembevétele az EU politikacsínálásában.
- Információk áramoltatása az EU szintjéről a lokális szintekre az NGO-k közreműködésével, illetve működésük elősegítésére.
- „Civil dialógusok” beindítása az EU-ról és aktuális kérdéseiről.
- EU-szintű jogi szabályozás és intézmények kialakítása a nonprofit tevékenységgel kapcsolatban.
- Közvetlen anyagi segítségnyújtás a szektornak, illetve a szektor szereplőinek.

A dokumentum felsorolja a *legjellemzőbbnek tartott problémákat* az EU intézményei és a nonprofit szervezetek között-

ti együttműködésben, illetve a nonprofit szervezetek európai szintű kooperációjában:

- Általában az információk hiánya a szektorról az EU-ban, és az adekvát információkon alapuló EU-politika hiánya a szektoralapú kapcsolatosan.
- A kommunikációs és kapcsolatteremtési nehézségek a tagállamokban működő hasonló profilú szervezetek között.
- Az EU-támogatásokhoz való hozzáférés nehézségei, és felhasználásuk problémái a civil szektorban.
- A kölcsönös jogi elismerés, a nonprofit szervezetek közös jogi státusának hiánya az EU tagállamaiban.
- Az EU szinten működő nonprofit szervezetek „representativitásának gyengesége”.
- A hatóságok (tagállami, lokális) segítségének elmaradása a nemzetközi, illetve az uniós szintű NGO-munkához.
- Megfelelő tréning és hálózati technikák hiányosságai a nonprofit szervezetek oldalán.

Az összefoglaló rész, a „Konklúziók” tartalmazza a különböző területekre vonatkozóan megfogalmazott ajánlásokat és javaslatokat, tehát ez a Közlemény felszólító, szignalizáló része.

A tagállamok szintjén a nonprofit szektor kezelésében a következőkre kellene nagyobb figyelmet fordítani:

- A hatóságok minden szintjén jóval alaposabb ismeretekre és kapcsolattartásra volna szükség a nonprofit szektorral.
- E hatóságoknak „partneri” viszonyt kellene kialakítaniuk a szektorral.
- Tovább kellene fejleszteni, vagy ahol egyáltalán nincsen, ott meg kellene alkotni a szektorra vonatkozó jogi szabályozást.
- Pénzügyi kereteket és versenyszabályokat létrehozni a szektor működéséhez, hogy „pénzügyi egészsége” (financial health) biztosítva legyen.
- Tréningeket, az információs társadalom fejlődésébe való bekapcsolódást, és az EU pénzalapjai által támogatott programokhoz való jobb hozzáférési lehetőségeket kellene biztosítani a szektor számára.

A nonprofit szektornak címzett ajánlások jóval szűkszavúbbak, mint a tagállamoknak és az EU-nak szánt részek. A Közlemény megalkotóit ebben a visszafogottságban valószínűleg az motiválta, hogy ne tűnjön a dokumentum a szabad kezdeményezések hálózatait bármiben korlátozó hatósági direktívának.

„A szervezetek hálózatai kíséreljenek meg kialakítani olyan tagsági bázist, amely olyan átfogó jellegű, hogy valóban reprezentatívnak lehet tekinteni.” Ugyancsak fontos hangsúlyt fogalmaz meg az a javaslat, mely szerint „a szektor igyekezzék többcsatornássá tenni pénzügyi támogatását, hogy ne váljék

nagyon függővé egy bizonyos típusú támogatástól”. E mondat az Európai Bizottság Közleményének kontextusában úgy értelmezhető, hogy *az unió nem kíván kizárólagos finanszírozóvá válni a nonprofit szektorban*, akkor sem, ha a dokumentum egésze az EU-finanszírozás nagyobb szeletét kínálja fel a szektor arra alkalmas részének.

A dokumentum a leghosszabban az Európai Közösség szintjén fogalmazza meg ajánlásait:

- Szükséges a folyamatos információcsere, a dialógus és a „partnerség” a szektor és az EU szervei között.
- Magasabb elismertséget (higher profile) kell adni az önkéntes szervezetek munkájának, amit a Bizottság különböző módokon, pl. „Az önkéntes szervezetek és az európai

állampolgárság évének” kampányával kívánna előmozdítani.

- A szektor szerepét a többi „Európai Év” kampányában is ki kell emelni és publikussá kell tenni. (Ez megtörtént EU-szinten és a magyarországi programokban is az 1997-es rasszizmus ellenes kampányban.)
- Az EU-nak folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a szektor fejlődését, információgyűjtés, illetve az ezt a kommunikációt megalapozó 1993-as vizsgálatokhoz hasonló kutatások finanszírozásával.
- Európai tréning-programokat kell szervezni a nonprofit szervezetek európai hálózatainak és európai szintű szerepvállalásának elősegítésére, az Európán belüli és kívüli partnerek megismerésére.
- Az információs fejlődés vívmányainak elérését és az EU segítségének elnyerését – főként az európai hálózatok létrehozását – speciális támogatási programokkal kellene elősegíteni.

A dokumentum ezekkel a gondolatokkal zárul:

„A Bizottság széles dialógust kíván folytatni, amelybe bevonja a szektort, az Európa Parlamentet, a Régiók Bizottságát, a Gazdasági és Társadalmi Bizottságot, valamint a tagállamokat és más érdekelt feleket, hogy

megvitassák a jelen dokumentumban felvett problémákat azok teljes mélységében. A Bizottság konferenciák és szemináriumok sorozatán kívánja megvitatni a dokumentumot és a belőle következő feladatokat.”

A dokumentumban kijelölt konkrét feladatok végrehajtásának, illetve a kommunikációval megindítani remélt folyamatoknak az áttekintésére ma még nincsen mód. Ezek hosszabb távú elemzése fogja majd megmutatni azt, hogy a Bizottság röviden ismertetett Közleménye valójában mennyire fejleszti tovább, összegzi a harmadik szektorral kapcsolatos EU-közpolitikát, illetve mennyiben nyújt perspektívákat a tagállami politika terén. Azonban, mint láttuk, ez nem minden előzmény nélküli, jó szándékúan deklaratív dokumentum, hanem hosszabb idő alatt, jelentős forrásokat megmozgató együttműködések tapasztalataira épül az EU integrációs szerveinek gyakorlatában.

Jelentősége talán éppen abban állhat, hogy *továbbfejleszti az NGO-k bevonását a politikák előkészítésébe és implementálásába az EU több, ettől eddig érintetlen politikaterrületén*. Addig ugyanis csak bizonyos ágazati politikákban – mint például a harmadik világgal kapcsolatos politika, a környezet-

15 Bartal Anna Mária: Gondolatok az Európai Közösség Bizottságának Közleményéről. Egy magyar nézőpont., in: Barabás Miklós- Európa Ház (kiad.): Az Európai Közösség Bizottságának Közleménye, Budapest, 1998., 11. o.

védelem stb. – alakult ki ez a folyamat. Itt nem jelentéktelen, sőt egyre izmosodó kölcsönös kapcsolatrendszer, „policy mix”-ek jöttek létre az EU intézményei és programjai, a tagállami és EU-szintű, avagy globális NGO-k, és a tagállamok bizonyos intézményeinek bevonásával. A nonprofit szervezetek segítségével történő uniós és tagállami politikacsinálás és implementáció dicsérete és az arra való felhívás a Bizottság Közleményében ezt a gyakorlatot esetleg segíthet kiterjeszteni más, erre alkalmas politikatekintélyekre. Továbbá, az uniónak – a csatlakozó tanulmányban megfogalmazott – új politikai akcentusa a nonprofit szféra felé a tagállamok közötti különbségek és egyenlőtlenségek felszámolását indíthatja el a felfelé való törekvés szándékával.

Bartal Anna Mária az 1998-as magyar kiadáshoz fűzött előszavában a dokumentumot az 1995-ben létrejött Európai NGO-k Szociális Platformja, és az 1996-os Európai Szociálpolitikai Fórum hatására kialakult uniós közleménynek tekinti, amelynek elsődleges célja, hogy hangsúlyozza a nonprofit szektor társadalmi, politikai és gazdasági jelentőségét az egységesülő Európában. A dokumentum annak jele, hogy:

„A rendszeres és szabályozott intézményeinek kialakításával az Európai Bizottság folytatni és továbbfejleszteni akarja a civil és nonprofit szervezetekkel – az informá-

ciók és vélemények cseréjében formát öltő – párbeszédet és partnerséget.”¹⁵

Guy Crauser, az Európai Bizottság Regionális Politikai Főigazgatóságának vezetője Budapesten, 1999. június 13-án tartott beszédében a következőképp jellemezte a Közlemény hatásmechanizmusát és szerepét a csatlakozási folyamatban:

„Jóleső érzés megállapítani, hogy az európai szociális gazdaság szektora, a civil szervezetek világa nem ér véget az Európai Unió határainál...Ha először az önkéntes szektor szervezeteit vesszük szemügyre, ezek segítenek megvalósítani a Közösség számos programjának célkitűzéseit, mind Európában, mind a fejlődő világban...A civil szervezeteknek egymással is együtt kell működniük, és tudatában kell lenniük, hogy mennyire fontos szerepet játszanak a demokrácia gyakorlásában...Az európai integráció...jelentősen érintette az önkéntes szektort...A következő bővítés oly módon is érinti majd a civil társadalmat, hogy az az önkéntes szektor számára jól teljesíthető kihívásokat is jelent...Az Európai Unió állampolgárságának valóságát tehát csak úgy lehet elérni, ha a polgárok részt vesznek az európai civil társadalomban, és ha hisznek abban, hogy azok az intézmények, melyek az ő nevükben hoznak döntéseket, fontos intézmények. Az önkéntes szektor segíthet az uniós állampolgárság megvalósításában, mert természeténél fog-

va a részvételre ösztönöz, és mert hagyományaihoz tartozik, hogy képviseli az embereket és küzd jogaikért.”¹⁶

E folyamat részeként az Európai Bizottság – „Az Európai Bizottság és a nem-kormányzati szervezetek: szorosabb partneri kapcsolat” címmel – 2000-ben *bizottsági vitaanyagot* jelentetett meg. (Magyarul az Európai Tükör 2002. évi 2. számának mellékleteként jelent meg.) Célja, hogy megvizsgálja az NGO-kkal folytatott párbeszéd és partneri viszony hatékonyságának növelését, bekapcsolásuk lehetőségeit az integrációs folyamatba. A *részvételi demokrácia kibővítésének lehetőségét, a demokratikus deficit ledolgozásának esélyét* állítja előtérbe a civil társadalom és az EU közötti együttműködésben. A párbeszédet és az együttműködést strukturált keretek között tervezi, és javítani kíván a nem-kormányzati szervezeteknek nyújtott támogatások rendszerén. A Bizottság *kapcsolattartó pontokat és hálózatokat* kíván kialakítani erre a célra, különböző platform-, illetve esernyőszervezetekkel együttműködve európai szinten. A 2000-ben aláírt Nizzai Szerződés a Gazdasági és Szociális Bizottságot a „szervezett civil társadalom” képviselőjévé avatta, amely „híd Európa és

polgárai között”. A szervezett civil társadalom hangsúlyozása az európai civil társadalom formalizált, és európai szinten megszerveződni képes csoportjainak, hálózatainak a partneri lehetőségét emeli ki az uniós intézmények számára.

Bíró Endre így összegzi azokat az elvárásokat, amelyeket az uniós szervezeti keretek az egyes NGO-kkal, illetve nemzeti hálózataikkal szemben támasztanak:

„A nemzeti NGO-k közötti együttműködés szorgalmazásával az NGO-k európai hálózatai olyan 'európai közvélemény' kialakításához járulnak hozzá, mely az igazi európai politikai egység megteremtésének előfeltétele. Ugyanakkor ez a gyakorlatban és helyi szinten is elősegíti az európai integrációs folyamatot. Az NGO-k európai szervezetei és hálózatai képesek a nemzeti NGO-k véleményének megjelenítésére, ami rendkívül hasznos a Bizottság számára.

Fontos, hogy az NGO-k, illetve csoportjaik demokratikusan és átláthatóan működjenek, ami tagságukat és az általuk képviselteket illeti. Az Európai

16 Guy Crauser beszéde, in: Európa Ház Kiadó: Párbeszéd a jövő Európájáért-az Európai Integráció és a Civil szervezetek, Budapest 1999, 12–20.o.

17 Bíró Endre: Nonprofit szektor analízis. EMLA: Budapest. 2002. 19. o.

Bizottság támogatja, hogy a szervezetek együttműködjenek, európai szinten hálózatokat hozzanak létre, miután ez megkönnyíti a konzultációs folyamatokat. Ugyanakkor ahhoz, hogy a konzultációs folyamatokban ezek a hálózatok részt vegyenek, biztosítaniuk kell, hogy a szervezet felépítése reprezentatív legyen, főleg az Unió tagországa-ira vonatkozóan. Mindamellet, hogy a reprezentativitás fontos szempont, nem szabad, hogy ez legyen az egyetlen tényező, ami meghatározza a tanácsadó testületekben való részvételt vagy a Bizottsággal való párbeszéd jogát. A szervezetek eddigi tevékenysége, vagy az, hogy a politikai vitákhoz tartalmilag hozzá tudjon szólni, hasonlóan fontos tényezők.”¹⁷

Az EU politikája változik, bővül a civil társadalom felé, de a korábbi dokumentumban megjelenő egyes elemek kibontakozásával. *Patrick de Bucquios*, az Európai Önkéntes Szervezetek Tanácsának titkára Budapesten, 2003. február 24-én tartott előadásában a következőképpen jellemezte az EU és a civil társadalom viszonyát:

„A civil dialógus szervezeteinek, platformjainak nagy ötösét európai szinten a következő politikaterületeken azonosíthatjuk:

- Környezet (A környezetvédező szervezetek és az EU viszonya hagyományosan nagyon jó, v.ö. Aarhus Konvenció.)
- Emberi jogok
- Fogasztóvédelem
- Fejlesztéspolitikai NGO-k
- Szociális NGO-k Európai Platformja, az ún. „szociális platform”

Szerinte a következő főbb területeken van előrelépés EU-civil relációban:

- Az európai egyesületi státus tervezete
- A „szociális ökonómia” csoport létrehozása az Európai Parlamentben
- Civil dialógus és partnerség intézményesítése
- A keleti bővítési stratégia
- Az Európa jövőjéről folyó vitában a „Szociális Európa” munkacsoport jelentése

A keleti bővítés és az integráció elmélyítésének politikacsinalási folyamatában több új deklaráció és tervezet született, amelyek a civil társadalom területét és a bővítés, mélyítés során ellátandó szerepét érintik. A legfontosabbak közül néhány példát említenék.

Az *Európai Konvent* folyamatában szerepet kaptak az NGO-k, a civil diskurzus. Maga a Konvent is diszkurzív fórum jellegű volt, valamiféle polgári párbeszéd modell inspirálta. A *Gazdasági és Szociális Bizottság* és a *Régiók Bizottsága* egyaránt igyekeztek elősegíteni a civil diskurzust a tervezetekről. Önálló *Civil Fórum* is megrendezésre

került 2002-ben a Konvent-folyamat keretében. A 2003-ban vitára bocsátott szöveg a Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottsága keretében intézményesíti a civil partnerséget a korábbi gyakorlatnak megfelelően. A magyar hivatalos fordítás szövege a Gazdasági és Szociális Bizottságnál a következőket említi:

„A Miniszterek Tanácsa a Bizottsággal folytatott konzultációt követően jár el. A Miniszterek Tanácsa kikérheti a gazdasági és társadalmi életnek, valamint a civil társadalomnak az Unió tevékenységében érdekelt különböző ágazatait képviselő európai szervezetek véleményét.”

A civil kapcsolattartásra kijelölt két bizottság az unió tanácsadó szerve. A civil képviseletet a Régiók Bizottsága regionális, a Gazdasági és Szociális Bizottság funkcionális alapokon látja el. „Az Unió demokratikus működése” cím alatt a tervezet általában is szól a civil párbeszédről, a parlament és a pártképviselet mellett. A 46. cikk, „A részvételi demokrácia elve” kimondja, hogy:

„1. Az Unió intézményei a megfelelő eszközökkel biztosítják, hogy a polgárok és az érdekképviseleti szervezetek

az Unió bármely tevékenységéről véleményt nyilváníthassanak, és azokat nyilvánosan megvitathassák.

2. Az Unió intézményei az érdekképviseleti szervezetekkel és a civil társadalommal nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet tartanak fenn.

3. A Bizottság, annak érdekében, hogy biztosítsa az Unió fellépésének koherenciáját és átláthatóságát, az érintett felekkel széles körű előzetes konzultációkat folytat.

4. Legalább egymillió, egyben a tagállamok jelentős részéből való uniós polgár felhívhatja a Bizottságot arra, hogy terjesszen elő megfelelő javaslatokat azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint az Alkotmány végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség. Az ilyen polgári kezdeményezésekre vonatkozó rendelkezéseket európai törvényben kell megállapítani.”

Jóllehet, a Konvent alkotmánytervezetét a tanulmány írásakor még nem fogadták el, de a legnagyobb viták nem is ezeken a pontokon voltak a tagállamok között. Elmond-

18 Gesa Reisz (2002): Die zivilgesellschaftliche Beteiligung an den EU-konventen, in: Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen Vol. 15. No. 4, 67–73. o.

hatjuk, hogy *a tervezet újabb szintre emeli a civil társadalommal folytatott folyamat párbeszéd és partneri viszony elemét az integrációs szervezetben*¹⁸. Azt általános feladattá teszi, a parlamenti és a pártképviselőket kiegészítő kétirányú, regionális és szociális neo-korporatív fórumokra tereli. Emellett a polgári részvételt bővíti az uniós népszavazás intézményesítése is. Az uniós intézmények általános rendelkezésein túl, az egyes politikaterületeken bizonyos fejlettebb EU-tagállamokban kialakult működő modellek az EU segítségével jelenhetnek meg az azokra eddig kulturális, intézményi-jogi, avagy fejlettségi sajátosságok miatt kevésbé fogékony tagállamok ágazati politikáiban, illetve az új ágazati politikákban. A kisebbségi és egyéni jogok védelme például az egyik olyan terület, ahol az egyéneknek és csoportjaiknak tipikusan külső segítségre lehet szükségük az egyébként rendelkezésükre álló jogosítványok kikényszerítésére, avagy új jogosultságok intézményesítésére. Ehhez a fejlettebb országok tapasztalatai alapján kialakult és működő európai hálózatok, az EU intézményei fontos segítséget adhatnak. *Az EU így multiplikátori szerepre tehet szert* intézményi, információ- és anyagi forrásai révén, segítheti az öntevékeny társadalmi szervezetek és a döntéshozók, a hatóságok jobb együttműködését, a sokat emlegetett „partnerséget” ott, ahol az még nem jött lét-

re a tagállamon belüli társadalmi-politikai fejlődés és konfliktusok következtében. Ez a multiplikátori, „diffúziós” funkció az államon mintegy „átnyúlva”, közvetlenül a társadalmi szervezeteket, a civil társadalmat megszólítva és segítve érvényesül az uniónak a harmadik világ országai, illetve a posztkommunista térség felé irányuló fejlesztési-segélyezési politikájában, és valószínűleg különös hangsúlyokat kaphat a csatlakozási folyamatba bevont államok esetében.

A Phare és a Tacis programok „Demokrácia” csomagtervének végrehajtását Közép-Európában és Magyarországon befolyásolták a Közlemény ajánlásai, illetve az, hogy Magyarországon a civil szektor, azon belül pedig a zöld szervezetek szektora – legalábbis a korábbi rendszert jellemző elnyomást, illetve a többi volt kommunista ország fejlődését tekintetbe véve – eléggé dinamikusan fejlődött és fejlődik.

Ha az előbbieken ismertetett EU-dokumentumok szelleme és betűje érvényesül a jövőben, akkor a magyarországi nonprofit szervezetek az EU programjainak elősegítői, sőt bizonyos mértékig akár a kialakítói, implementálói is lehetnek a felzárkózás folyamatában. Magyarország és más közép-kelet-európai országok uniós csatlakozása – amely lassabb, hosszabb előkészítést igénylő folyamat volt – szerves kapcsolatokat alakított ki a nyugati demokráci-

ák és Magyarország nonprofit szektorai között, és az egységesülő társadalmi-politikai térben *a feladathoz felnövekedő civil szektor lépett be az EU-ba az ezredforduló után*. Mindkét oldal, az EU és Magyarország döntéshozói és politikacsinalói számára megfogalmazzák a szakértők, hogy a nonprofit szektor sajátos akcentusú szempontjait vegyék figyelembe az integrációs folyamatok tervezésénél és menedzselésénél, és ehhez még mindkét oldalnak,

elsősorban az intézményes keretek kialakítása terén sokat kell fejlődnie. A korábban megfogalmazott tudományos ajánlások egy része megjelent mind a bővítés uniós, mind a bővítésre való felkészülés magyar politikai lépéseiben. Magyar oldalon az országos civil érdekképviselő rendszerének kialakítását, illetve a Gazdasági és Szociális Bizottság magyar delegáltjainak kijelölésére irányuló folyamat megindulását említhetjük meg 2003–2004-ben.

19 Michael Strübel: Demokratisierung und Europäisierung, in: Wolfgang Merkel–Andreas Busch (Hrsg.): Demokratie in Ost und West. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1999. 663. o.

20 Dieter Rucht: Lobbying or Protest? Strategies to Influence EU Environmental Politics, in: Doug Imig–Sidney Tarrow (eds.): Contentious Europeans. Rowman & Littlefield New York. 2001. 135. o.

V. Környezetvédelmi civil aktivitás az EU-ban

Dacára az alapjában megengedő, sőt támogató intézményrendszernek és politikának, *a környezetvédelmi állampolgári aktivitás*, és főleg annak hatékonysága *nem túl számottevő az EU szintjén*, ahogyan azt az elemzők többsége megállapítja. Álljon itt egy jól megfogalmazott diagnózis:

„Aki arra következtet, hogy az EU-ban ütött az NGO-k órája a környezetvédelem területén, és azoknak több befolyásuk van az európai, mint a nemzetiállami szinten, az téved. Ugyan Európa országaiban a zöld szervezeteknek magas, ám eltérő fejlettségű a szervezetsége...de a szervezetség összefüggése a politikai képviseléssel és a lobbizással a különböző szinteken eléggé alacsony: túl eltérőek a szervezetek tematikus orientációi, személyi és pénzügyi hátterük és rekrutációjuk a környezet- és a fogyasztóvédelem különféle területein, túl nagy a tevékenységi profilok eltérése, és feszültség áll fenn a belső (nemzetiállami-SZ.M) és a külső (az Európa-politikai-Sz.M.) orientációk között. Hasonló a helyzet egyébként a lényegesen több tagot számláló transznacionális munkavállalói és a szakszervezeti érdekképviseléssel is.”¹⁹

Az EU környezetpolitikája saját, magas színvonalú fenntarthatósági kritériumai alapján értelmezhető úgy, mint a normák és a valóság állandó összeütközésén alapuló deviáns állapot, azonban a regionális és univerzális normaérvényesülés folyamatában globális és regionális kezdeményező szerepként is. Ebben a folyamatban semmi képpen sem elhanyagolható *a zöld mozgalmak és az NGO-k szerepe*. Feladatuk, mint általában, itt is inkább *a problémaérzékelés és -érzékenység létrehozása és elterjesztése*, nem pedig a gyakorlati problémák megoldása, amely az igazgatási bürokrácia feladata. Dieter Rucht²⁰ szerint a következőképp osz-

lanak meg az EU civil szervezeteinek a cselekvési stratégiái az EU politikája szempontjából való relevancia szerint (1. táblázat).

1. táblázat Civil szervezetek stratégiája és EU-relevancia a környezetvédelemben

A tevékenység jellege	EU-szinten
Intézményes részvétel	kevésbé fontos
Alkudozások	fontos
Politikai nyomásgyakorlás	nincsen
Konfrontáció	nincsen

Forrás: Dieter Rucht: Lobbying or Protest? Strategies to Influence EU Environmental Politics, in: Doug Imig-Sidney Tarrow (eds.): Contentious Europeans. Rowman & Littlefield New York. 2001. 135. o.

Rucht és más elemzők egyaránt arra az aspektusra helyezik a hangsúlyt, hogy a zöld NGO-k a brüsszeli bürokráciában és a bürokráciával együttműködve részt vehetnek a normák, döntések kidolgozásának előkészítésében és végrehajtásuk monitoringjában. A zöld pártok politikai nyomásgyakorlásának eredményességét nem sokra tartják az unióban, és az európai zöld tiltakozó kampányok esélyét szintén kicsinek. Ennek oka részben az, hogy a politikai nyomásgyakorlás hagyományos eszközeinek használata, legalábbis az eddigiekben, éppenséggel a nemzetállami poli-

tikai szintéren volt inkább jellemző, mint az uniós politikában. Nem minden, a nemzeti politikában aktív zöld politikai nyomásgyakorló csoport számára vonzó a brüsszeli kirándulás. Idő, forrás és téma függvényében lépnek európai szintésre. Ez a konstelláció szerencsésen találkozott össze a hagyományosan európai szinten is igen aktív agrárszervezetek esetében, de az uniós környezetpolitikai aktivitás megnövekedése nem váltott még ki hasonló dinamikát a zöld szervezetek körében, még akkor sem, ha más politikaterületekhez képest azok is a szervezettebbek és aktívabbak közé tartoznak. Persze nyilvánvaló az is, hogy a nem jelentéktelen uniós anyagi és szervezeti támogatás szintén azoknak a zöld szervezeteknek jut, amelyek szakmai és nem politikai profillal rendelkeznek, és inkább a lobbizás és az alkudozás, nem pedig a tiltakozás és politikai nyomásgyakorlás jellemzi őket. Látszólagos paradoxon áll fenn az EU környezetpolitikai kompetencianövekedése és a civil aktivitásoknak nyújtott támogatása, és a viszonylag alacsony zöld politikai aktivitás között Brüsszelben, de a lobbizási és alkutevékenység sokfélesége kompenzálja az előbbi hiányát, vagy relatív súlytalanságát. A lob-

21 Dieter Rucht: Impact of the Environmental Movements, in: Marco Giugni-Doug McAdam-Charles Tilly(eds.): How Social Movements Matter.Univ. of Minnesota Press: London. 1999. 220. o.

bizás dominál a tiltakozás felett – ez az EU szintű civil szerveződések kutatók egybehangzó véleménye.

Rucht és mások ennyiben optimistábban ítélik meg a helyzetet, mint a bevezetőben idézett Strübel. Differenciált ugyan a környezetvédelmi aktivitások szektorális és országok szerinti összetétele, ez azonban nem teszi lehetetlenné a kollektív érdekérvényesítést a hagyományos lobbizás formájában, megnehezíti viszont a zöld pártok nyomásgyakorlását, és a nagy uniós szintű zöld tiltakozási politikák kialakulását. Továbbra is megvan a különbség a hagyományos természet- és környezetvédelem, és a politikai ökológia, *az ökológiai politizálás hívei között, de az európai politikai aréna*, ha egyáltalán, akkor *a hagyományos kör-*

nyezet- és természetvédelmi célok hagyományos érdekérvényesítésben való közvetítését teszi lehetővé. A zöld pártok és a zöld tiltakozások imázsa fontos, a posztmodern tiltakozási potenciálok jelen vannak, de közvetlenül nem hatnak az európai politikára. Még akkor sem, ha az EU-tagállamok jelentős részében – így Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és Finnországban, Svédországban stb. – volt már hosszabb-rövidebb, esetleg tartósan zöld részvétel a nemzeti kormányban, avagy a kormány külső politikai támogatását zöld pártok biztosították.

Az EU-n belül a zöld nyomásgyakorlás és az eredményesség összefüggéseit Rucht a következőképp foglalja össze²¹ (2. táblázat).

2. táblázat A környezetpolitika és a civil aktivitás az EU országokban

	Erős	Közepes	Gyenge
Környezetvédő mozgalmak hatása	Ausztria, Dánia, Finnország, Németország, Hollandia, Svédország, Luxemburg, Franciaország	Belgium, Spanyolország, Nagy-Britannia, Írország, Olaszország	Görögország, Portugália
Zöld pártok hatása	Dánia, Luxemburg, Hollandia, Svédország	Ausztria, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Németország	Olaszország, Belgium, Nagy-Britannia, Görögország, Írország, Portugália
Környezetpolitikai aktivitás (állami)	Ausztria, Dánia, Finnország, Németország, Luxemburg, Hollandia, Svédország	Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, Olaszország	Spanyolország, Görögország, Portugália

Forrás: Dieter Rucht: *Impact of the Environmental Movements*, in: Marco Giugni-Doug McAdam-Charles Tilly(eds.): *How Social Movements Matter*. Univ. of Minnesota Press: London. 1999. 220. o.

A táblázat megvilágít néhány összefüggést az európai civil aktivitás és a környezetpolitika fejlődése, hatékonyságának növekedése között. Elkülöníthető egy olyan országcsoporthoz, amely *erős mozgalmakkal és/vagy zöld pártokkal rendelkezik*, és ez megmutatkozik környezetpolitikájában is. Rögtön hozzá kell tenni ehhez az összefüggéshez, hogy mások szerint a magas jóléti színvonal, a konszenzusos, alku- és kooptáció-alapú politikai kultúra, gazdasági fejlettség, életminőség korrelációja hat a magasabb életminőségi és környezeti standardra (például Ausztria és Németország, Dánia, Hollandia, Luxemburg, Finnország és Svédország esetében). A szakirodalomban vita van a korreláció alapjait illetően, a vezető csoport összetételében azonban nincsen. A másik országcsoporthoz jellemzője a *közepes, nem túl magas és nem túl alacsony aktivitás a mozgalmakban és pártokban*, és ennek megfelelő közepes környezetpolitikai

teljesítmény az európai élvonalhoz képest (ez Belgiumot, Franciaországot, Spanyolországot, Nagy-Britanniát, Olaszországot és Írországot jellemzi). Végül hátul kullognak a zöld aktivitás minden terén az EU-ban Dél-Európa régiójából Görögország, Portugália és Spanyolország. Az európai élmezőny és a lemaradók azonosítása nagyjából hasonló a különböző kutatásokban, a középmezőny definíciója – relativitásából következően – változik. A másik eltérés a különböző összehasonlítások között a környezet- és természetvédelmi ágazatok eltérő definiálásában és fejlettségében, valamint az egyes országokon belüli regionális fejlettségek eltéréseiben van. Maguk az eredmények értelmezhetők a társadalom környezeti aktivitásának relevanciája vagy irrelevanciája mentén egyaránt, a megválasztott elméleti keretnek és a függő és független változóknak a függvényében, továbbá a mennyiségileg definiált összehasonlító indikátorok eltéréseinek a talaján.

VI. Összefoglaló

A zöld civil aktivitás globális és unióbeli keretfeltételeinek rövid bemutatása alapján, összefoglalóan megállapíthatjuk hogy:

1. A nemzetállam szerepköre a környezetpolitikában átalakult a globális és regionális fejlődés hatására.
2. A nemzetközi versenyképességért folyó globális küzdelemben a környezeti minőség és a nemzetközi környezeti normáknak való megfelelés az OECD-országcsoporton belül pozitív érték.
3. A versenyképességet az EU-n belül gazdasági, technológiai és ökológiai szempontok egyaránt meghatározzák.
4. Az EU jelenlegi régiója a környezeti standardok implementálása szempontjából differenciált.
5. Az EU mint a globális politika és a világ-gazdaság aktora, mint egész, kifelé az ökológiai standardok növelésének, betartásának, érvényesítésének előharcosa.
6. A környezetpolitika a környezetvédelmi ipar fejlődését is rentábilissá tette, sőt exportiparrá váltóztatta az EU-ban.
7. Globális és európai vonatkozásban egyaránt azonosítható összefüggés látszik kirajzolódni a társadalom civil és politikai környezetvédő aktivitása és az adott terület környezeti állapota között.

8. Az EU támogatja és elősegíti a civil környezetvédő aktivitást, amelyet a lobb- és alkutevékenység felé terel az uniós szervezeti rendszer.

9. A zöld pártok léte, fejlettsége, kormányzati részvétele és a környezet állapota között nem tapasztalható közvetlen összefüggés.
10. A regionális fejlesztési politika és a regionális fejlődés az EU-ban a nemzetállami minták alatt bizonyos differenciálódást tesz lehetővé a környezetvédelmi minőség és politikák vonatkozásában.

VII. További információforrások

Európai Bizottság

http://europa.eu.int/comm/dgs/environment/index_en.htm

European Consultative Forum on the Environment and Sustainable Development

<http://europa.eu.int/comm/environment/forum/home.htm>

European Environment Agency

<http://www.eea.eu.int/>

Joint Research Centre. Environment Institute

<http://www.ei.jrc.it/>

Felhasznált szakirodalom

- Albrow, Martin (1998): Abschied vom Nationalstaat. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Anheier Helmut K. et al(1999): The Third Sector and the EU policy process, in: Journal of European Public Policy Vol. 6. No. 2. 283–307.
- Anheier, Helmut K–Salamon, Lester M. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Anheier, Helmut K–Salamon, Lester M. (1999): Szektor születik II. Civitalis: Budapest.
- Az Európai Integráció és a civil szervezetek. Nemzetközi Konferencia. Budapest: Európa Ház. 1999.
- Az Európai Közösségek Bizottságának Közleménye (1998) „Az önkéntes szervezetek és alapítványok szerepének erősítéséről Európában”. Fordította, bevezető tanulmányokkal ellátta és közreadja az Európa Ház, Budapest.
- Bándi Gyula (2000), Környezetvédelmi politika, in: Kende Tamás–Szűcs Tamás (szerk.): Az Európai Unió politikái. Osiris, Budapest. 237–281.o.
- Barabás Miklós (1997) (szerk.): Párhuzamosok és metszéspontok: avagy állam és civil társadalom Magyarországon. Budapest, Európa Ház.
- Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998): Politik der Globalisierung. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998/a.): Perspektiven der Weltgesellschaft. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Beisheim, Marianne(1997): Nichtregierungsorganisationen und Ihre Legitimitat, in: Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte B 43. 17. Okt. 21–29.o.

- *Brand, Karl Werner (1999)*: Transformationen der Ökologiebewegung, in: Klein, Ansgar-Legrand, Hans-Josef-Leif, Thomas(Hrsg.): Neue soziale Bewegungen.Westdeutscher Verlag: Opladen.237–257.o.
- *Calliess, Jörg(Hrsg.) (1997)*: Die Nichtregierungsorganisationen in der Weltpolitik. UB Augsburg.
- *Castells, Manuel (2000)*: Materials For An Exploratory Theory of the Network Society, in: British Journal of Sociology Vol. 51. No. 1. 5–24.
- *Commission of the European Communities (1997)*: Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe. Brussels-Luxembourg: COM(97) 241.16–30.
- *Cooper, Andrew F.–Hocking, Brian (2000)*: Governments, Non-Governmental Organisations and the Re-Calibration of Diplomacy, in: Global Society Vol. 14. No. 3. 361–376.o.
- *Cram, Laura (1996)*: The EU Institutions and Euro-Interests in EU Social Policy, in: Danica Fink-Hafner, Danica-Terry Cox (eds.): Into Europe? Ljubljana: SLFSS. 339–363.o.
- *Della Porta, Donatella–Hanspeter Kriesi–Dieter Rucht (eds.) (1999)*: Social Movements in a Globalizing World. MacMillan: London.
- *Diekmann, Andreas–Jaeger, Carlo (Hrsg.) (1996)*: Umweltsoziologie.Westdeutscher Verlag: Opladen.
- *Fink-Hafner, Danica–Terry Cox (eds.) (1996)*: Into Europe? Ljubljana: SLFSS. 339–363.o.
- *Hey, Christian–Brendle, Uwe (1994)*: Umweltverbände und EG. Westdeutscher: Opladen.
- *Jänicke, Martin et.al (2000)*: Umweltpolitik. Bundeszentrale: Bonn.
- *Müller-Rommel, Ferdinand (1993)*: Grüne Parteien in Westeuropa. Westdeutscher: Opladen.
- *O'Neill, Michael (1997)*: Green Parties and Political Change in Contemporary Europe. Ashgate: Aldershot.
- *Petschow, Ulrich/Dröge, Susanne (1999)*: Globalisierung und Umweltpolitik: Die Rolle des Nationalstaates, in: Aus Politik und Zeitgeschehen No. B 23. 23–31.o.
- *Reisz, Gesa (2002)*: Die zivilgesellschaftliche Beteiligung an den EU-konventionen, in: Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen Vol. 15. No. 4, 67–73.o.
- *Richardson Dick-Rootes, Chris (eds.) (1995)*: The Green Challenge. The Development of Green Parties in Europe. Routledge: London.
- *Roose, Jochen (2003)*: Die Europäisierung von Umweltorganisationen. Westdeutscher Verlag: Opladen.

- *Roose, Jochen (2003/a):* Umweltorganisationen zwischen Mitgliedschaftslogik und Einflusslogik in der europäischen Politik, in: Klein, Ansgar et.al. (Hrsg.): Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa. Leske + Budrich. Opladen. 141–161.o.
- *Roose, Jochen-Rucht, Dieter (2002), Unterstützung der Ökologiebewegung, in: Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* Vol. 15. No. 4. 29–40.o.
- *Tarrow, Sidney (1994):* Power in Movement. Cambridge U.P. Cambridge(Mass.).
- *Tarrow, Sidney (1995):* The Europaisation of Conflict, in: West European Politics Vol.18. No.2. 223.–251.
- *Tarrow, Sidney (2000):* National Unification, National Disintegration, and Contention. Juan March Institute Working Papers. NO. 157.
- *Tarrow, Sidney (2000):* Transnational Contention, EUI Working Papers No. 44. RSC
- *Zürn, Michael (1998):* Regieren jenseits des Nationalstaates. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

**A „Környezetvédelem”
témakörben eddig megjelent
Európai Füzetek:**

**Dr. Láng István–Dr. Faragó Tibor
Dr. Schmuck Erzsébet–Dr. Zoltai Nándor**
Környezetvédelem Magyarországon
és az Európai Unióban

Az elemzők többségének véleménye szerint, az Európai Unió alapjában megengedő, sőt támogató intézményrendszerének és politikájának dacára, a környezetvédelmi állampolgári aktivitás, és főleg annak hatékonysága nem túl számottevő az unió szintjén. Füzetünk szerzője, a témával negyedszázada foglalkozó politológus összegzi az uniós környezetpolitikával kapcsolatos tapasztalatokat, bemutatja a kapcsolódó intézményeket, szól az EU civil szektorra vonatkozó politikájáról, valamint a társadalom e téren megmutató aktivitásáról.

Dr. Szabó Máté

egyetemi tanár, intézetigazgató
ELTE ÁJK Politikatudományi Intézete